

Дакылаат тиэмэтэ: «Олонхо – олохпут сылаас эйгэтэ»

Олонхо түн былыр үөскээбит, саха норуота үйэттэн үйэбэ харыстаан илдьэ кэлбит, ытык өйдөбүллэрин сөнөрдүбүт айымньыта буолар.

Олонхоҕо сүрүн герой – айыы бухатыыра күн сириҥ көмүскээччи, айыы дьонун араҥаччылааччы быһыытынан арыллар. Саха норуота айыы бухатыырын уобараһын көнүлгэ, сырдыкка тардыһыы, үтүөбэ дьулунуу идеала оноһон, олох бары ыарахаттарын тулуйан, 19 үйэ бүтүөр диэри олорон кэлбитэ.

Аан бастаан олонхону үөрэтии биһиги улууспуттан, чуолаан Дьааны куоратыттан саҕаламмыта. 1862 сыллаахха И.А.Худяков диэн политсыылынай кэлбитэ. Ол кэлэн баран олохтоох фольклору, этнографияны хомуйбута. Дьааны олонхотун бастакынан үөрэппитэ. Итинтэн саҕалаан саха олонхотун үөрэтии Дьааны сириттэн Худяковтан саҕаламмыта. Онон ити бэйэтэ уһулуччу ураты сыаннастаах. Тоҕо диэтэххэ биһиги Дьааныбыт сирэ, Дьааныбыт олонхото аан бастаан олонхону научнайдык үөрэтии олугун уурбута.

1939-40-с сылларга А.А.Саввин диэн саха фольклорун Дьааныга кэлэн Табалааһынан, Адыаччынан, Энэнэн, Дулбалааһынан, Суордааһынан, Сартанынан сылдыбыта. Ол онно 35 олонхоһуту бэлиэтээн ааспыта. Ол Худяковтан саҕалаан баар эбит. Онтон И.И.Стручкова Табалаах орто оскуолатын саха тылын уонна литературатын учуутала 62 олонхоһуту бэлиэтээн таблица онорон турардаах. Онон ити Худяков үйэтиттэн саҕалаан оччо олонхоһут олорон ааспыт эбит. Онтон ол иннинэ хас олонхоһут олорбутун ким билиэй? Онон, ити даһаны көрдөрөр Дьааныга олонхоһуттар былыр-былыргыттан уутуйан үөскээбиттэр, Дьааны сирэ эмиэ олонхоһуттардаах эбит диэн.

Биир дьиктитэ диэн Худяков бэйэтин сүрүйүүтүгэр, үөрэтиитигэр олонхону “сказки” диэн терминниир. Тоҕо диэтэххэ Ийэ олонхоһут Дарья Андреевна Томская – Чаайка кэпсииринэн, Дьааныга быстах кыра кээмэйдээх олонхолор бааллар эбит: биир киһэ, утуйуох иннинээҕи, биир чаастаах диэн кылгас болдьохтоох олонхолор, ону кини “сээм” олонхо диэн ааттыыр эбит.

Дьааны олонхото туох уратылааһый, туох кэрэхсэбиллээһий? Кэрэхсэбилэ диэн кини олонхо бастакы архаической форматын илдьэ сылдыар, ол аата олонхо бастакы олуктарын, эрдэтээни олонхо көстүүлэрин илдьэ сылдыар. Ол иһин Дьааны олонхотун үөрэтии биир туспа ураты умсугутуулаах даһаны, ол олонхону үөрэтээчилэргэ сонуну биэриэн сөп.

Тоџо диэтэххэ эрдэтээни олонхо прозаической формалаах этэ. Кэпсээн, сэнэн, остуоруйа курдук. Онтон кэлинни кэмнэргэ сайдан, киин улуустарга, дойду сиригэр поэтической форманы ылбыта. Ити бүтэниктээх поэтической форманы ылыыта Ойуунускайтан саҕаламмыта. Ойуунускай «Ньургун Боотурун» суруйуутун поэзиканан биэрбитэ. Онтон ыла олонхо дыһыннээх поэтической тутуллаах диэн өйдөбүл киирбитэ.

20 үйэ саҕаланыабыттан, сэбиэскэй кэмнэ олонхо сыһыа сүппүтэ, олонхонут ахсаана лаппа аҕыйаабыта. 20 үйэ 90-с сылларыгар Национальной оскуола концепцията олоххо киирбитэ. Саха оскуолатыгар оҕону төрөөбүт тылынан үөрэтии, бэйэ култууратыгар, сиэригэр-туомугар сыһыарыы, иитиин, оҕо киһилии киһи буола улаатарыгар бу концепция төрүт буолбута. Оҕо олонхону толоруута, олонхону туруоруу, дыһыһуу саҕаламмыта. Оҕо тэрилтэтигэр, оскуолаҕа олонхо эйгэтэ үөскээн барбыта. Фольклор жанрыгар күрэхтэри ыытар буолбуттара.

Билигин олонхону үөрэтэр туох көдүүстээбэй? Билигин компьютер үйэтэ. Интернет, ватсап үйэтэ. Технической тыллар наһаа элбэхтэр. Ол түбэлтэтигэр наһаа салан тыллаах көлүөнэ дыһо үөскээн тахсыан сөп куттала баар. Оччотугар интернет уонна компьютер үйэтигэр, аан дойду бары омугун кытта алтыһар кэмигэр саха тылын туттуу аҕыйаатар аҕыйыы, мөлтөөтөр мөлтүүр кыахтаах. Төрөөбүт төрүт тылбыт дыһайар кутталлаах кэмигэр сахабыт тылын быһыһыр биир суолбутунан – олонхону үөрэтии буолар. Киһи оҕо оҕо сылаас сыдыһайы биэрэр, сылаас эйгэни төрүттүүр.

Былыр-былыргыттан саха олох олоһор үөрэҕи оҕо төрөөтүн кытары төрүттээбитинэн барара. Олонхо оҕону, ыччаты сиэрдээх, көхтөөх майгыга, бэйэ-бэйэҕэ көмөлөһүүгэ, дойдутун, дыһонун иннигэр эппиэтинэстээх буоларга иитэр ытык өйдөбүллэр бааллар.

Олонхо персонажтарын үөрэтии оҕо обществоҕа сыдыһарыгар улахан туһалаах. Персонажтар дыһын кубулуйуулар, майгылар оҕолорго дыһон араас өрүттээх сыһыанын билэргэ, өйдүүргэ, куһаҕаны, үчүгэни араарарга үөрэтэр. Оҕо куһаҕантан куһаҕан кэлэрин билиэхтээх, киһи майгытын дэгэтин өйдүү үөрэниэхтээх. Олонхо үтүө дыһуурдаах киһи эрэни чыэстээхтик туорурун, үтүөнү үрдүктүк туттабына, сыһын-соругун ситиһэрин, үтүөҕэ тийэрин үөрэтэр, өйдөтөр.

Билигин аан дойду алтыһар кэмигэр олонхо туһата улахан. Олонхо тыл күүһүн көрдөрөр сүдү айымныы. Киһи оҕо тылын саппаһын байытар. Олонхо тылын-өһүн оҕолорго ситимнээхтик үөрэтиэхтээхпит. Уус-уран баай тыллаах-өстөөх киһи өйө-санаата киэн буоларын, олоһор табыллыы уонна

кыахтаах буолуу күүтэрин өйдүөхтээхпит. Маны тэнэ олонхону үөрэтэммит, төрүт үгэстэрбитин, урукку сүппүт өйдөбүллэрбитин, историябытын оҕолорго биллэрэбит.

Оҕоҕо үөрэтэргэ чэпчэки тыллаах олонхону талан үөрэтиэххэ, кэпсиэххэ сөп, оччобуна туһалаах. Оҕоҕо оҕо олонхото үөрэтиллиэхтээх. Тыл күүнэ олоххо араастаан сабыдыаллыырын өйдөөн, оҕо уйулҕатын харыстаан үлэлиэхтээхпит.

Билигин төрүт культураны тилиннэрии, сайыннарыы хайысхата тутуһулунна. Олонхо саха норуотун култууратын пааматынньыгын быһыытынан суолтата улаатта. Онуоха олонхоһут оҕонньоттор, сээркээн сэнэнньиттэр былыргы дьылтан күн бүгүнүгэр диэри айан, чочуйан, тупсаран илдьэ кэлбит ураты үтүөлээхтэр. Биһиги билигин баар олонхоһуттарбытын төһө кыалларынан өрө тутан, өйөөн, олонхолооһун үтүө үгэстэрин оҕолорбутугар, ыччаттарбытыгар холобур кэриэтэ көрдөрөн, олонхо биһиги кэммитигэр саналыы тыыннаарын туһугар үлэлиэхтээхпит-хамсыахтаахпыт.

Олонхону толорор оҕо эргиччи талаана сайдар, кыаҕа улаатар. Олонхоһут оҕолорбут Дьааныбыт олонхотун үөрэтэн, чинчийэн, төрөөбүт Сахаларын сиригэр олонхо сайдыытыгар, Саха сирэ туруктаах, кэскиллээх буоларыгар бэйэлэрин кылааттарын киллэриэхтэрэ диэн эрэнэбит.

Онон, оҕолорго олонхону үөрэтии элбэх өрүттээх, биир ситимнээх улахан үлэни эрэйэр. Олонхо ис тутулун, тылын-өһүн, философиятын үөрэтэр-иитэр эйгэбэ, дьинэ кэргэннэ, **оҕо эйгэтигэр** киллэрэн,

олонхо хомуһунан оҕоҕо инэрэн, дьинэ сахалыы куттаах-сүрдээх, майгылаах, толкуйдаах **саха киһитин** иитэн таһаарар биһиги барыбыт сорукупут буолар. Олонхоҕо баар – улахан педагогика, психология, фольклор, олоҕу олоруу кодекса, общество тутула. Олонхоһутун харыстыабын!